

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27\(56\)-30-42](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2024-27(56)-30-42)

УДК 159.922.5 : 316.6

Давидова Оксана Володимирівна,

кандидат психологічних наук, старший викладач
кафедри психології, педагогіки та філософії
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського.
Кременчук, Україна.

<https://orcid.org/0009-0003-7457-6539>

71kseniya@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ У ОСІБ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ЗОРУ ДО ЖИТТЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті проаналізовано результати емпіричного дослідження психологічних аспектів адаптації осіб із порушенням зору в умовах війни. Охарактеризовано вибірку респондентів, представлено кількісний та якісний аналіз результатів констатувального етапу експерименту. Йдеться про проблеми адаптації як функціональної можливості особистості, фактори детермінації соціально-психологічного адаптаційного процесу, стани психічної адаптації особистості в соціальному оточенні. Теоретичні розвідки вказують на те, що адаптація особистості є складним та індивідуальним процесом, особливо в умовах війни, оскільки способом адаптації є виживання в обмеженості ресурсів. Основні труднощі адаптації під час війни пов'язані з потребою людини в зміні звичного способу життя, а психологічний стан може бути несумісним з мирним життям. Феноменологія процесу адаптації не оминає феномен стресостійкості як інтегративної властивості особистості, що пов'язана з її копінг-стратегіями. Проведено емпіричне дослідження проблеми адаптації у осіб з порушенням зору в умовах війни. Основним критерієм проведення порівняльного аналізу особливостей адаптації особистості в умовах війни виступили показники порушень/відсутність порушень зору в досліджуваних респондентів. Емпірично з'ясовано, що в умовах війни, у людей з порушеннями зору відбуваються зміни на рівні цінностей і сенсів, погіршується рівень задоволеності життям. Зафіксовано, що в обох групах досліджуваних є респонденти, які проявили рівень абсолютного незадоволення життям, що може бути реакцією на нещодавні травматичні події. Констатовано, що респонденти з порушенням зору проявляють адаптивніші емоційні копінг-стратегії,

порівняно з тими, в кого таких порушень немає, вважають, що існує вихід з будь-якої кризової ситуації. За допомогою статистичного інструменту t-критерію Стьюдента для незалежних вибірок встановлено статистично значущі відмінності між рівнями опірності стресу та рівнем незадоволеності життям у групах респондентів залежить від наявності порушень зору.

Ключові слова: психологічна адаптація; стресостійкість; копінг-стратегії; опірність стресам; умови війни; травмівні події; особи з порушенням зору.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У сучасному світі, особливо в умовах зростаючих військових конфліктів та кризових ситуацій, проблема адаптації осіб із порушенням зору набуває надзвичайної ваги. Перебіг війни призводить до серйозних викликів для психічного здоров'я людей, а для тих, хто вже має обмеження зору, це може бути особливо тяжким випробуванням. Військові конфлікти призводять до фізичних, емоційних та соціальних травм, що змушують осіб із порушенням зору шукати нові шляхи адаптації в нових для них умовах.

Специфіка військових дій, такі як евакуації, відсутність звичайної інфраструктури та стресові чинники, у сукупності ставлять під загрозу психічне здоров'я й можливості адаптації групи осіб з порушенням зору. Отже, розуміння психологічних аспектів цього процесу та розроблення механізмів його оптимізації стає насущною задачею, яка має велике значення для психологів практиків, які працюють з особами із порушенням зору.

У контексті сучасних глобальних викликів, психічне здоров'я стає додатково важливим аспектом загального благополуччя. Отже, дослідження адаптації осіб із порушенням зору в умовах військових конфліктів стає складовою стратегії гуманітарного відгуку та відновлення, спрямованого на підтримку та реабілітацію цієї вразливої категорії населення.

Таким чином, актуальність обраної теми не обмежується лише військовим контекстом, але екстраполюється на більш широкий гуманітарний і соціальний простір, привносить новизну у вивчення та підтримку психічного здоров'я осіб із порушенням зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі сутність проблем адаптації розглядалися представниками різних наукових шкіл: психоаналізу (А. Адлером, Х. Гартманном, А. Фрейдом); когнітивної

психології (Ж. Піаже, Л. Колбергом, Л. Фестінгером), гештальтпсихології (Ф. Перлзом та ін.). Проведено ґрунтовні дослідження соціально-психологічної адаптації, захисних адаптивних механізмів та адаптивних характеристик особистості такими вченими, як (Г. Балл, О. Кокун, М. Корольчук, А. Маклаков, В. Моргун, А. Налчаджян, В. Розов та інші);

Сучасні дослідження адаптаційних процесів спрямовані на розуміння цього процесу в особливих умовах та пошук критеріїв їх визначення (Є. Головаха, О. Донченко, О. Злобіна, В. Москаленко, В. Невмержицький, В. Кислий, В. Климчук, О. Лактіонов, Н. Паніна, О. Посипанов, Т. Ронгінська, О. Охременко, Т. Титаренко).

У наукових працях тифлопсихологів і тифлопедагогів (В. Акімушкіна, Л. Вавіної, І. Моргуліса, Т. Свиридюк, Є. Синьової, С. Федоренко та інших) досліджуються соціально-психологічні особливості адаптаційних процесів інвалідів по зору.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в теоретичному та емпіричному дослідженні психологічних аспектів соціально-психологічної адаптації осіб із порушенням зору, вивченні психологічних особливостей їх адаптації до життя в умовах війни.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: здійснити теоретичний аналіз проблеми адаптації як функціональної можливості особистості та розглянути психологічні особливості процесу адаптації у людей з порушенням зору в умовах війни; провести емпіричне дослідження проблеми адаптації у осіб з порушенням зору в умовах війни.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Загальновідомо, що проблема інтеграції та соціально-психологічної адаптації людей з порушеннями зору:

- реалізується на принципах гуманізму, милосердя, справедливості, моральності, пріоритету загальних прав і свобод людини [7];
- в даний час є однією з найважливіших проблем соціології, психології, зокрема тифлопсихології;
- пов'язаний з необхідністю активного пристосування до різних чинників соціального середовища: соціально-психологічних, культурних, професійних, побутових тощо, оскільки зір є найбільш важливим каналом отримання інформації про зовнішній світ [8];

- є складним, багатоступеневим, безперервним активним двостороннім процесом, у якому мають брати участь, з одного боку, особи з вадами зору, з іншого – суспільство, та має специфічні особливості в суспільстві, яке трансформується [3], [9];

- залежить від ефективності соціально-психологічного супроводу та визначається його безперервним характером, опорою на позитивний потенціал особистості з вадами зору [9].

- Травмівні події в житті людини пов'язані з феноменом стресостійкості, копінг-стратегіями, активізацією ресурсів людини для подолання негативних емоційних переживань[1], [2], [5], [6], [10].

- Російська агресія, що триває зараз під час широкомасштабної війни в Україні, актуалізує проблему соціальної адаптації людей, зокрема осіб з порушенням зору.

Відтак, можна стверджувати, що проблема соціально-психологічної адаптації людей з порушенням зору має надзвичайно велике значення. У цьому зв'язку, багато фахівців шукають шляхи оптимізації та ефективні програми зміцнення, реабілітації для людей відповідної категорії з метою пом'якшення їх труднощів соціалізації та інтеграції в суспільстві.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань використовувалися такі методи: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній літературі; *теоретичні*: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація наукових даних для з'ясування змісту понять: психологічна адаптація, стресостійкість, копінг-стратегії, опірність стресам, умови війни, травмівні події, особи з порушенням зору; *емпіричні*: спостереження, тестування за допомогою наступного інструментарію; методика визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Пейдж (Social Readjustment Rating Scale, SRRS); шкала задоволеності життям (E. Diener, R. Emmons, R. Larsen, S. Griffin) [4]; методика психологічної діагностики копінг-механізмів (E. Heim) [4] в адаптації Л. Вассермана [4]; *математично-статистичної обробки даних*: Т-критерію для незалежних вибірок, *інтерпретаційні*: якісний аналіз, порівняльний аналіз, встановлення статистично значущих зв'язків між рівнями опірності стресу, рівнями задоволеності життям у групах респондентів в залежності від наявності порушень зору. Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою статистичної програми SPSS (версія 29.0.1.0.).

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Для розв'язання емпіричних завдань методом випадкового відбору було сформовано вибірку із 100 респондентів м. Харкова, у доступній локації «Товариства з обмеженою відповідальністю «Інтероко», які добровільно погодились брати участь у дослідженні. При формуванні груп, основним критерієм виступили показники порушень/відсутність порушень зору у досліджуваних, з яких 50 осіб – з порушеннями зорових функцій (група А) та 50 осіб – без порушень зору (група Б). Статистичну обробку даних проведено за допомогою інструменту: Т-критерію Стьюдента для незалежних вибірок програми SPSS (версія 29.0.1.0.).

На першому етапі констатувального експерименту проведено методику визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге. Результати порівняльного аналізу осіб з порушеннями зору (група А) та без порушень зору (група Б) представлено на (рис. 1).

Отже, високий рівень опірності стресу спостерігається лише у (14 %) респондентів групи А, в той час як у групі Б цей показник сягає (28 %). У цих людей проявляється високий рівень опірності стресу та низький рівень стресового навантаження, а повсякденна діяльність достатньо ефективна за рахунок їх стресостійкості.

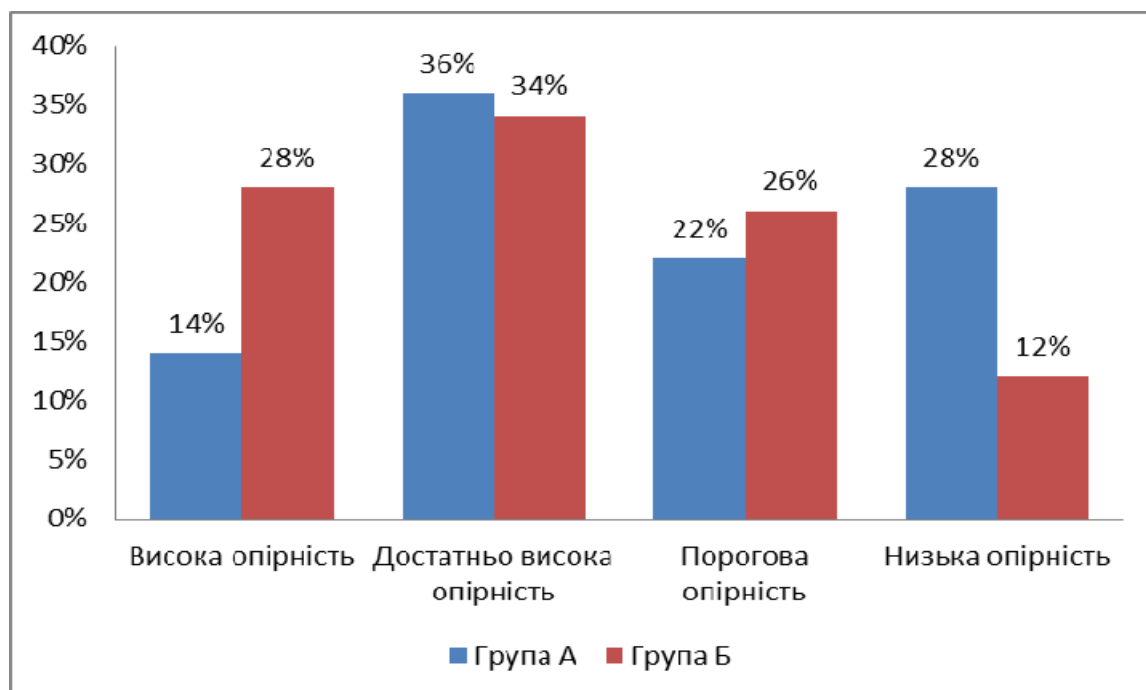

Рис. 1 Гістограма порівняння результатів опитування за методикою визначення стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге

Майже однаково розподілились респонденти на «достатньо високому рівні» опірності стресу в обох групах – (36 %) в групі А та (34 %) в групі Б. Ці респонденти достатньо стресостійкі, не обтяжені великою кількістю стресогенних факторів, які б впливали на їх внутрішній стан.

Порогову опірність стресам зафіксовано в (22 %) респондентів (група А), та у (26 %) (група Б). У цих респондентів стресостійкість знижується зі збільшенням стресових життєвих ситуацій. Такі люди змушені велику частину енергії та ресурсів витратити на боротьбу з негативними психологічними станами, долаючи стрес.

Низька опірність стресу має відмінності. Цей показник сягає (28 %) в групі А (з порушенням зору) та (12 %) в групі Б (без порушень зору). Низький рівень опірності стресу вказує на великий об'єм стресового навантаження, і, при цьому, низький рівень стресостійкості. Таким людям не рекомендовано діяльність, яка пов'язана зі стресорами. Крім того, існує велика ймовірність розвитку психосоматичних хвороб, а психічний стан корелює з нервовим виснаженням.

Прокоментуємо результати методики (E. Diener, R. Emmons, R. Larsen, S. Griffin) (рис. 2).

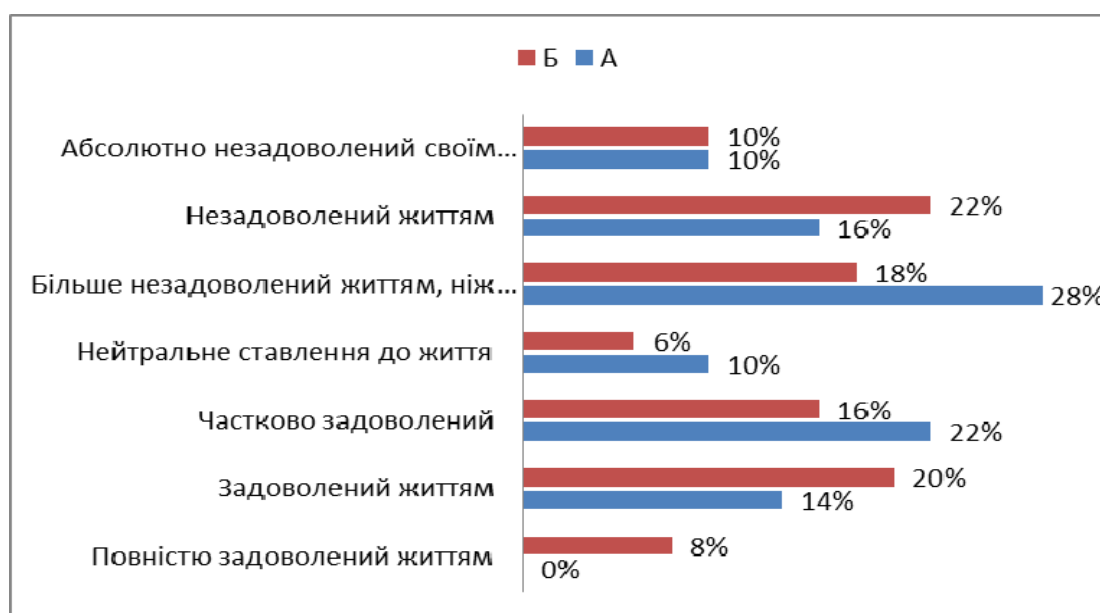

Рис. 2 Гістограма розподілу респондентів за рівнями задоволеності життям в групах респондентів без порушень (Б) та з порушеннями зору (А)

За результатами психодіагностики очевидно, що «повністю задоволені» життям лише (8 %) опитуваних групи Б. Серед респондентів групи А таких не було виявлено. Досліджувані, які набрали вказану кількість балів, відчувають радість від свого життя та вважають, що їхні

справи йдуть добре. Навіть не дивлячись на негаразди в їхньому житті. Ці люди користуються високим рівнем соціальної підтримки, мають стійку самооцінку та відчують благополуччя в усіх сферах свого життя.

За шкалою «задоволений життям» в групі А виявлено (14 %), а в групі Б таких більше на (6 %). Навіть у своєму недосконалому житті такі люди знаходять сили для подолання життєвих труднощів, розглядають проблеми не як фатальний виклик, а як такий, що є стимульним для подальшого особистісного зростання.

За шкалою «частково задоволений» життям виявлено (22 %) респонденти групи А, тоді як тільки (16 %) осіб групи Б з такими ж результатами. За шкалою «нейтральне ставлення до життя» виявлено (10 %) та (6 %) респондентів в обох групах.

Констатовано, що більше не задоволених своїм життям, ніж задоволених (28 %) в групі А, що становить високий відсоток у порівнянні з респондентами групи Б – (18 %). Респонденти з таким діапазоном балів зазвичай мають проблеми в одній або двох сферах свого життя. Вони відчувають бажання здійснити зміни у своєму житті, але часто не мають чіткого уявлення яким чином це можна зробити. Тимчасова незадоволеність життям є нормальним і поширеним явищем, що спонукає людину до змін та розвитку. Однак, якщо такі ознаки тривають у людини продовж 2–3 місяців, це може виступати маркером хронічного незадоволення життям і потребує якнайшвидшого психологічного втручання.

За шкалою «незадоволений життям» більше на (6 %) респондентів групи А (з порушенням зору). У них існують кілька сфер, де справи йдуть дуже погано. Зазвичай цей показник виникає як реакція на нещодавні критичні події, такі як смерть родича чи друга, розлучення або втрата роботи. Людина відчуває себе нещасливою, має низьку працездатність і потребує психологічної допомоги.

За шкалою «абсолютно незадоволений» своїм життям результати опитування розподілились однаково в обох групах. Це може бути реакцією на нещодавні критичні події, зокрема на смерть партнера, дитини або близької людини, втрату роботи чи інвалідність. У інших випадках це може бути реакцією на хронічні проблеми, такі як алкоголізм, наркоманія або психічні розлади. Незадоволеність виявляється у всіх аспектах життя. Ці люди потребують психологічної, а часто й психіатричної допомоги.

Нижче представлено результати опитувань за методикою психологічної діагностики копінг-механізмів (Е. Heim) в адаптації Л. Вассермана (рис. 3).

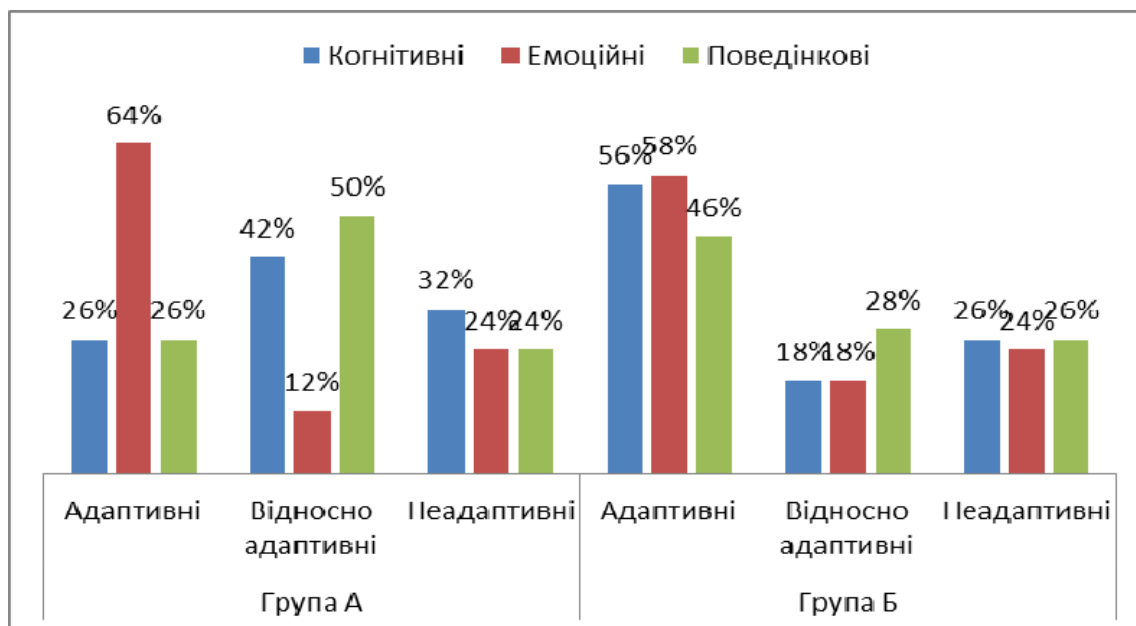

Рис. 3 Гістограма результатів опитування за методикою діагностики копінг-механізмів (Е. Нейт) в групах респондентів без порушень (Б) та з порушеннями зору (А)

Адаптивні когнітивні копінг-стратегії застосовують (56 %) досліджуваних групи Б, у той час, як тільки (26 %) респондентів групи А використовують таку форму поведінки. Відповідні копінг-стратегії спрямовані на аналіз труднощів, пошук можливих шляхів їх подолання, підвищення рівня самооцінки та самоконтролю, усвідомлення власної цінності й віру в свої ресурси. Не адаптивні когнітивні копінг-стратегії, які проявляються через пасивні форми поведінки, відмову вирішувати труднощі через відсутність віри у власні сили та інтелектуальні здібності, свідому недооцінку власних неприємностей, більше притаманні респондентам групи А (32 %) порівняно з групою Б (26 %).

Цікавий емпіричний факт, що найбільше виявлено адаптивних емоційних копінг-стратегій у (64 %) респондентів групи А, тобто з порушенням зору. Вони проявляють емоційний стан, в якому активно обурюються та протестують стосовно труднощів, демонструють впевненість у тому, що існує вихід з будь-якої, навіть найскладнішої ситуації. Однаково розподілились респонденти обох груп за критерієм емоційної неадаптивності. У цьому сенсі, їх варіанти поведінки відзначаються пригніченим емоційним станом, відчуттям безнадійності, покірністю, переживанням гніву та звинуваченням себе та інших.

Майже однаково розподілилися результати серед опитуваних щодо прояву поведінкових адаптивних механізмів при вирішенні проблем (у сукупності 75 % групи А та 74 % групи Б) на адаптивному та відносно адаптивному рівнях. Характер таких зразків поведінки особистості, проявляється у взаємодії з важливими (більш досвідченими) людьми, пошуках підтримки в своєму найближчому соціальному оточенні або ініціативі в подоланні труднощів. Тішить той емпіричний факт, що респонденти з порушенням зору ефективно використовують свій копінговий адаптивний потенціал на поведінковому рівні, що навіть на (1 %) більше, ніж у тих, в кого не має порушень зору. Близькі значення в обох групах і щодо неадаптивних поведінкових копінг-стратегій (24 % в групі з порушенням зору) та (26 %) в групі респондентів без порушень зору відповідно. Для них характерно проявляти пасивну поведінку, ізоляцію, уникнення активних міжособистісних контактів і відмову від вирішення проблем.

Для з'ясування статистичних відмінностей між групами респондентів група А (з порушенням зору) та група Б (без порушень зору) застосовано за результатами проведених методик статистичний інструмент Т-критерій Стьюдента для незалежних вибірок.

Статистичний аналіз даних показав, що за методикою стресостійкості та соціальної адаптації Т. Холмса і Р. Раге шкали «опірність стресу» в групі Б (без порушень зору) вищі значення, ніж в групі А (з порушенням зору), а саме ($224,32 > 183,94$; $p \leq 0,01$). Отже, рівень опірності стресу залежить від наявності порушень зору.

Статистичний аналіз даних за методикою (E. Diener, R. Emmons, R. Larsen, S. Griffin) за шкалою «найбільш незадоволений життям» показав вищі значення групі А (з порушенням зору), ніж в групі Б (без порушень зору), а саме ($19,48 > 19,42$; $p \leq 0,05$). Отже, рівень задоволеності життям залежить від наявності порушень зору.

За методикою психологічної діагностики копінг-механізмів (E. Heim в адаптації Л. Вассермана) статистично значущих відмінностей між групами респондентів не виявлено.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, у результаті проведеного емпіричного дослідження доведено, що погіршення зору впливає на рівень стресостійкості та задоволеності життям у вибірці досліджуваних респондентів, що може суттєво погіршувати їх процес адаптації та інтеграції в суспільстві.

У ході порівняльного аналізу в групі респондентів з порушенням зору зафіксовано нижчі показники стресостійкості порівняно з тими, хто не має порушень зору. Зафіксовано, що респонденти з порушенням зору виявилися більш схильними вибирати адаптивні емоційні копінг-механізми. Це може свідчити про їхню здатність ефективніше впоратися зі стресом на рівні емоцій, конструктивно використовувати власний емоційний та поведінковий адаптаційний потенціал. З іншого боку, особи із зниженим зором, обирають відносно менш адаптивні когнітивні стратегії, що погіршує їх пристосування до стресових чинників.

Статистичний аналіз даних за методиками дослідження показав, що особи з порушенням зору мають нижчу опірність стресам ($p \leq 0,01$) та більше проявляють незадоволеність життям ($p \leq 0,05$).

Перспективи подальших досліджень. Перспективи дослідження убачаємо в необхідності розробки програми оптимізації психологічних аспектів адаптації осіб із порушенням зору в умовах війни. Відповідна програма, в цілому, буде включати психологічні інструменти розвитку успішної адаптації в соціумі осіб з порушенням зору, розширювати траєкторії їх соціалізації. Розв'язання цих проблем включатиме аспекти психолого-педагогічної допомоги, які зможуть полегшити людям з вадами зору долати повсякденність, набувати нових соціально-психологічних можливостей, що дозволить їм виживати/проживати у відповідності до соціальної ситуації, яка на даний час склалася в Україні, не втрачати надію на кращі перспективи в майбутньому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] І. Ф. Аршава, *Емоційна стійкість людини та її діагностика*. Дніпро, Україна : Вид-во ДНУ, 2006.
- [2] В. Грандт, «Копінг-ресурси як чинник збереження професійного здоров'я особистості», у *Психологія професійної безпеки: технології конструктивного самозбереження особистості*; Ж. Вірної, Ред. Луцьк, Україна : Вежа-Друк, 2015.
- [3] Т. М. Гребенюк, «Вивчення проблеми соціально-психологічної адаптації інвалідів по зору в студентських інтегрованих групах», на Міжнар. семінарі *Інформаційні технології у соціально-трудоцій реабілітації інвалідів*. Київ, Україна, 2014, с. 76–80.
- [4] В. Л. Злишков, С. О. Лукомська, О. В. Федан, *Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях*. Київ, Україна : Педагогічна думка, 2016.

- [5] В. М. Крайнюк, *Психологія стресостійкості особистості*. Київ, Україна : Ніка-Центр, 2007.
- [6] Л. М. Коробка, *Спільнота в умовах воєнного конфлікту: теоретичні засади дослідження психологічних стратегій адаптації*, *Наукові студії із соціальної та політичної психології*, вип. 39, с. 104–114, 2017. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2017_39_11 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [7] В. І. Лубовський, *Спеціальна психологія*. – 2-е вид. Київ, Україна : Либідь, 2015.
- [8] М. Г. Мельничук, «Психосоціальна адаптація як необхідна умова пристосування до нових умов існування», *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*, № 53, с. 126–134, 2016. [Електронний ресурс].
Доступно: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/778> Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [9] К. К. Сотнікова, О. В. Федорова, «Проблема психосоціальної адаптації людей з вадами зору в сучасній Україні», *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, № 2, с. 311–320, 2019. [Електронний ресурс].
Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2019_2_28 Дата звернення: Січ. 05, 2024.
- [10] Т. М. Титаренко, *Психологічне здоров'я особистості: засоби самопомоги в умовах тривалої травматизації*. Кропивницький, Україна : Імекс-ЛТД, 2018.

FEATURES OF THE PROCESS OF ADAPTATION TO LIFE UNDER THE WAR CONDITIONS IN VISUALLY IMPAIRED PERSONS

Oksana Davydova,

Candidate of Psychological Sciences,
assistant the department of psychology, pedagogy and philosophy
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University.
Kremenchuk, Ukraine.

 <https://orcid.org/0009-0003-7457-6539>
71kseniya@gmail.com

Abstract. The article analyzes the results of an empirical study of the psychological aspects of adaptation of persons with visual impairments in war conditions. The sample of respondents is characterized, and the quantitative and qualitative analysis of the results of the experiment ascertainment stage is presented. It is about the problems of adaptation as

a functional possibility of the individual, the determining factors of the social and psychological adaptation process, and the states of mental adaptation of the individual in the social environment. Theoretical studies indicate that the adaptation of the individual is a complex and individual process, especially in war conditions because the way of adaptation is survival with limited resources. The main difficulties of adaptation during the war are related to a person's need to change the usual way of life, and the psychological state may be incompatible with a peaceful life. The phenomenology of the adaptation process does not bypass the phenomenon of stress resistance as an integrative property of the individual, which is related to his coping strategies. An empirical study of the problem of adaptation in visually impaired persons in war conditions was conducted. The main criterion for conducting a comparative analysis of the features of personality adaptation in war conditions was the indicators of visual impairment/absence of visual impairment in the surveyed respondents. Empirically, it has been found that in war conditions, visually impaired people experience changes in their level of values and meanings, and their level of life satisfaction deteriorates. It was recorded that in both groups of respondents there are respondents who showed a level of absolute dissatisfaction with life, which may be a reaction to recent traumatic events. It was established that visually impaired respondents demonstrate more adaptive emotional coping strategies, compared to those who do not have such impairments, and they believe that there is a way out of any crisis. With the help of the student's t-test statistical tool for independent samples, statistically significant differences were established between the levels of stress resistance and the level of dissatisfaction with life in the groups of respondents depending on the presence of visual impairment.

Keywords: psychological adaptation; ability to cope with stress; coping strategies; stress resistance; war conditions; traumatic events; visually impaired persons.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] I. F. Arshava, *Emotsiina stiikist liudyny ta yii diahnostyka*. Dnipro, Ukraina : Vyd-vo DNU, 2006. (in Ukraine)
- [2] V. Hrandt, «Kopinh-resursy yak chynnyk zberezhennia profesiinoho zdorovia osobystosti», u *Psykhologhiia profesiinoi bezpeky: tekhnolohii konstruktyvnoho samozberezhennia osobystosti*; Zh. Virnoi, Red. Lutsk, Ukraina : Vezha-Druk, 2015. (in Ukraine)

- [3] T. M. Hrebeniuk, «Vyvchennia problemy sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii invalidiv po zoru v studentskykh intehrovanykh hrupakh», na Mizhnar. seminari Informatsiini tekhnolohii u sotsialno-trudovii reabilitatsii invalidiv. Kyiv, Ukraina, 2014, s. 76–80. (in Ukraine)
- [4] V. L. Zlyvkov, S. O. Lukomska, O. V. Fedan, Psykhodiagnostyka osobystosti u kryzovykh zhyttievkykh sytuatsiakh. Kyiv, Ukraina: Pedahohichna dumka, 2016. (in Ukraine)
- [5] V. M. Krainiuk, Psykholohiia stresostiikosti osobystosti. Kyiv, Ukraina: Nika-Tsentr, 2007. (in Ukraine)
- [6] L. M. Korobka, Spilnota v umovakh voiennoho konfliktu: teoretychni zasady doslidzhennia psykholohichnykh stratehii adaptatsii, Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii, vyp. 39, s. 104–114, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2017_39_11 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [7] V. I. Lubovskyi, Spetsialna psykholohiia. – 2-e vyd. Kyiv, Ukraina: Lybid, 2015. (in Ukraine)
- [8] M. H. Melnychuk, «Psykhosotsialna adaptatsiia yak neobkhidna umova prystosuvannia do novykh umov isnuvannia», Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody, № 53, s. 126–134, 2016. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/psychology/article/view/778> Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [9] K. K. Sotnikova, O. V. Fedorova, «Problema psykhosotsialnoi adaptatsii liudei z vadamy zoru v suchasni Ukraini», Teoretychni i prykladni problemy psykholohii, № 2, s. 311–320, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tipp_2019_2_28 Data zvernennia: Sich. 05, 2024. (in Ukraine)
- [10] T. M. Tytarenko, Psykholohichne zdorovia osobystosti: zasoby samodopomohy v umovakh tryvaloї travmatyzatsii. Kropyvnytskyi, Ukraina: Imeks-LTD, 2018. (in Ukraine)

*Стаття надійшла до редакції
15 січня 2024 року*